

УДК 94(477):[327.88+341.324](470+571:477)
DOI: 10.24919/2312-2595.13/55.283164

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212151942>

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Бібліографічний опис статті: Галів, М. & Ільницький, В. (2023). Характер сучасної російсько-української війни (2014 – 2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 47–73. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283164>.

© Микола Галів, Василь Ільницький, 2023

ХАРАКТЕР СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014–2023): ВІТЧИЗНЯНИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

*Анотація. Мета статті – представити результати історіографічного дослідження праць українських вчених, насамперед істориків, спрямованого на виявлення, систематизацію та узагальнення їхніх поглядів на характер сучасної російсько-української війни. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історіографічного аналізу і синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в українській історичній науці проаналізовано погляди українських вчених, передовсім істориків, на характер сучасної російсько-української війни. **Висновки.** Українські вчені опублікували сотні наукових досліджень різних аспектів російсько-української війни. У багатьох з них здійснено спроби (різного масштабу і результативності) охарактеризувати війну Росії проти України крізь призму воєнно-стратегічних, цивілізаційних, національно-екзистенційних підходів та постколоніальних студій. Найбільш поширеним є характеристика конфлікту з воєнно-стратегічних позицій, відповідно до яких визнається гібридний характер війни. Цивілізаційний характер російсько-української війни підкреслювався дослідниками з перших років розгортання цього конфлікту. Водночас помітними є відмінності у маркуванні протиборчих цивілізацій: до агресорів однозначно зараховують т. зв. «російську / євразійську цивілізацію», Україна ж у візях істориків окреслюється або як складова Європи (євроантлантичного цивілізаційного простору), або як локальна українська цивілізація, або як частина середньоевропейської цивілізації. Безумовно, цивілізаційні характеристики багатовікового російсько-українського протистояння мають проблемну експланаційну основу, зрештою як і саме поняття «цивілізація». Національно-визвольний характер російсько-української війни актуалізовано українськими науковцями у 2022 р. в умовах повномасштабної агресії Росії проти України. Він тісно пов'язаний з характеристикою війни як екзистенційної*

загрози існуванню української нації (у цьому випадку дослідники наводять приклад геноцидних планів російської владної верхівки і геноцидних злочинів російських окупаційних військ) та України як держави. Твердження учених, зокрема істориків, про імперіалістичний, неоколоніальний (постколоніальний) та світовий характер війни відображають геополітичні погляди на «міжнародну шахівницю» й водночас акцентують на багатовіковій тяглоті російської імперської, колоніальної політики, її прагнення до глобального домінування.

Ключові слова: сучасна російсько-українська війна, зіткнення цивілізацій, національно-визвольна війна, екзистенційна війна, імперіалістична і неоколоніальна війна.

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212151942>

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32, Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

To cite this article: Haliv, M. & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2023): vitchyzniani istoriohrafichnyi diskurs [The nature of the modern Russian-Ukrainian war (2014 – 2023): the Ukrainian historiographical discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seria Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 13/55*, 47–73. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283164> [in Ukrainian].

THE NATURE OF THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (2014 – 2023): THE UKRAINIAN HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE

Abstract. *The purpose of the article is to present the results of a historiographical study of the works of Ukrainian scientists, primarily historians, aimed at identifying, systematizing and generalizing their views on the nature of the modern Russian-Ukrainian war. **Research methodology:** principles of historicism, systematicity, objectivity, as well as methods of historiographical analysis and synthesis. **Scientific novelty:** for the first time in Ukrainian historical science, the views of Ukrainian scientists, primarily historians, on the nature of the modern Russian-Ukrainian war have been analyzed. **The Conclusions.** Ukrainian scientists have published hundreds of scientific studies on various aspects of the Russian-Ukrainian war. Many of them have made attempts (varying in scope and effectiveness) to characterize Russia's war against Ukraine through the prism of military-strategic, civilizational, national-existential approaches and post-colonial studies. The most common is the characterization of the conflict from military-strategic positions, according to which the hybrid nature of the war is recognized. The civilizational character of the Russian-Ukrainian war was emphasized by researchers from the first years of the unfolding of this conflict. At the same time, there are noticeable differences in the labeling of opposing civilizations: the aggressor is clearly considered to be the*

so-called Russian/Eurasian «civilization», while in the writings of historians, Ukraine is interpreted either as a component of Europe (the Euro-Atlantic civilization space), or as a local Ukrainian civilization, or as a part of Central European civilization. Undoubtedly, the civilizational characteristics of the centuries-old Russian-Ukrainian conflict have problems with explanation, as does the concept of «civilization» itself. In the conditions of full-scale Russian aggression against Ukraine in 2022, Ukrainian scientists actualized the national liberation nature of the Russian-Ukrainian war. This is closely related to the characterization of the war as an existential threat to the existence of Ukraine as a state and the Ukrainian nation in general (researchers cite the example of the genocidal plans of the Russian leadership and the genocidal crimes of the Russian occupation forces). The statements of scholars, particularly historians, about the imperialist, neo-colonial (post-colonial) and global character of the war reflect their geopolitical views on the «international chessboard». At the same time, they are the result of the generalized knowledge of historians about the centuries-old tradition of Russian imperial colonial policy, about Russia's desire for global dominance.

Key words: *modern Russian-Ukrainian war, clash of civilizations, national liberation war, existential war, imperialist and non-colonial war.*

Постановка проблеми. Характеристика історичних фактів, процесів, подій і явищ є одним із ключових завдань історичних досліджень, невід'ємним складником теоретичного осмислення минувшини. Не є винятком і такий складний, багатоаспектний історичний феном, як сучасна російсько-українська війна, яка триває з 2014 р. й привертає увагу дослідників (істориків, соціологів, політологів, філософів, економістів, психологів, педагогів, фахівців з національної безпеки, державного управління тощо) з огляду на надважливе значення для становлення новітньої геополітичної моделі Європи та усього світу. Осмислення історичних витоків конфлікту, його цивілізаційної, геополітичної, міжкультурної, ідеологічної анатомії спонукає українських вчених до визначення характеру

війни. Безумовно, їхні класифікаційні підходи та пояснювальні композиції заслуговують на історіографічне узагальнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У бібліографічному покажчику «Російсько-українська війна. Ч. 1: Неоголошена війна (20 лютого 2014 – 24 лютого 2022): рекомендаційний покажчик» (Левченко, 2022) наведено 715 праць, присвячених різним аспектам неконвенційної російсько-української війни, зокрема військово-бойовим діям на Сході України, окупації Криму, окупаційному режимові на Донбасі та в Криму, дипломатичним заходам України з відновлення територіальної цілісності, волонтерському рухові, проблемі внутрішньо переміщених осіб. Не усі вони зосереджені на питанні визначення характеру війни, однак дуже часто містять певні міркування авторів з цього приводу. Наразі спеціальних історичних студій про характер російсько-української війни не так багато. Серед них виокремимо праці В. Смолія та О. Яся (Смолій & Ясь, 2022), А. Киридон та С. Трояна (Киридон & Троян, 2022b), В. Грицюка й О. Лисенка (Лисенко, 2022; Грицюк & Лисенко, 2023), П. Гай-Нижника (Гай-Нижник, 2022) як такі, що найбільш акцентовано розглядають зазначене теоретичне питання. Зважаючи на накопичення в українській історичній науці значної кількості праць з історії сучасного багатовимірного конфлікту між Україною і Росією, вважаємо необхідним розглянути погляди дослідників (передовсім істориків) на характер сучасної російсько-української війни.

Мета статті – представити результати історіографічного дослідження праць українських вчених, насамперед істориків, спрямованого на виявлення, систематизацію та узагальнення їхніх поглядів на характер сучасної російсько-української війни. При цьому беремо до уваги основні історіографічні факти.

Виклад основного матеріалу. Перші аналітичні студії російсько-української війни почали з'являтися ще у 2014 р. За минулі дев'ять років побачили світ сотні історичних (військово-історичних, історико-політологічних) праць, у яких робилися спроби охарактеризувати війну Росії проти України крізь призму воєнно-стратегічних, цивілізаційних, національно-екзистенційних підходів та постколоніальних студій.

Синтезуючи сконструйовані і обґрунтовані українськими дослідниками характеристики російсько-української війни, виокремимо з них декілька найбільш часто вживаних.

З воєнно-стратегічного погляду, сучасна російсько-українська війна має характер *гібридної війни*, в межах якої після 24 лютого 2022 р. почав домінувати збройний складник. Ще у 2015 р. з'явилися дослідження політолога Є. Магди (Магда, 2015) та соціолога І. Руценка (Руценко, 2015), які вели мову про гібридний характер російсько-українського конфлікту й підкреслювали його інформаційно-пропагандистський, політично-дипломатичний, соціально-психологічний, збройний виміри. Теоретико-концептуальні засади війни Росії проти України як власне гібридного протиборства представлено у монографії за редакцією В. Горбуліна (Горбулін, 2017). У ній охарактеризовано гібридну війну як новітній конфлікт і форму глобального протистояння, окреслено два модуси існування гібридної війни (фізична дійсність та дискурсивний конструкт), вказано на конфлікт ціннісних моделей порядку як фундамент для гібридної війни, визначено російські геополітичні стратегії як першопричини світової гібридної війни. Автори зазначеної праці розкрили такі особливості гібридної війни Росії проти України: боротьба на гуманітарному та внутрішньо-політичному полях; силові, спеціальні та дипломатичні операції; економічні прояви гібридної агресії (Горбулін, 2017, с. 251–310).

На думку харківських дослідників В. Бочарнікова, С. Свешнікова, Р. Тимошенка, російсько-український конфлікт має ознаки проксі-війни, а також гібридної, мережевої та приватизованої війн (Бочарніков, Свешніков & Тимошенко, 2019, с. 183). Ми вважаємо, що твердження зазначених авторів з приводу проксі-війни, щонайменше, є сумнівним. Класичне розуміння цього терміна передбачає стан, коли воєнно-політичні сили, антагонізми між інтересами яких є головною причиною воєнного конфлікту, безпосередньо не беруть участь у бойових діях.

Названі дослідники мали на увазі США і Росію, проте остання з часу захоплення Криму є безпосередньою учасницею конфлікту. Це, немов заперечуючи собі, визнали й згадані вчені,

відзначивши такі дії Російської Федерації (РФ), які можуть бути класифіковані як збройна агресія: окупація АР Крим; засилання Росією на територію України озброєних груп регулярних та нерегулярних сил; підтримка бойових дій незаконних збройних формувань на сході України засобами вогневого ураження з боку підрозділів збройних сил РФ; блокування проходу українських кораблів до портів на узбережжі Азовського моря (Бочарніков, Свешніков & Тимошенко, 2019, с. 175).

Серед праць істориків доцільно виокремити монографію тернопільського вченого М. Лазаровича, який брав участь у російсько-українській війні як боєць 14-ї окремої механізованої бригади Збройних сил України. Дослідник наголошує, що головним об'єктом гібридної війни («війни керованого хаосу») є свідомість громадян – як країни-агресора, так і країни жертви. Зброєю цієї війни є абсолютно все: від летального озброєння і безпілотників до повідомлень у соціальних мережах. Така війна – симбіоз класичної, партизансько-терористичної, інформаційно-психологічної та кібернетичної воєн і певною мірою нагадує більшовицьку тактику боротьби проти українських державних формувань 1917–1921 рр., зокрема інспірування всередині держави альтернативних територіальних утворень, непідконтрольних законній владі (Лазарович, 2017, с. 37–38). Зауважимо, що праця М. Лазаровича була видана ще й англійською та російською мовами.

З воєнно-стратегічних позицій характеризує російсько-українську війну О. Лисенко. Історик зауважує, що у цій війні поєднуються елементи війн четвертого, п'ятого і шостого поколінь. Про це свідчить, зокрема, застосування не лише звичайних видів озброєння. Використовуються: високоточна зброя з метою ураження державних, військових, економічних, комунікаційних об'єктів, транспортної мережі і систем управління; системи протиповітряної і протиракетної оборони; система управління усіма видами і способами воєнних дій та інформаційного протиборства; сучасні системи акумуляції, обробки та використання інформації, навігації, управління й контролю за всіма сферами сектору оборони і державної безпеки, а також відбувається всебічне й неперервне забезпечення воєнних

дій упродовж заданого періоду. Окремі риси воєн п'ятого покоління, на думку О. Лисенка, проявляються у застосуванні військами РФ хімічної зброї та постійних погрозх Кремля застосувати тактичну й інші види ядерної зброї (Лисенко, 2022, с. 90).

Водночас О. Лисенко вбачає у сучасній російсько-українській війні прояви тотальної війни, все ж розуміючи дискусійний характер цього твердження. Річ у тім, що у науковому середовищі не вироблено однозначної дефініції тотальної війни і тривають дискусії з приводу тотальних воєн в історії людства. Проте дослідник виокремлює іманентні риси тотальної війни в Україні: російська «спеціальна воєнна операція» перетворилася на війну проти всього українського народу; застосовуються тотальні методи ведення війни; формується тенденція до тотальної мобілізації; поступово впроваджується тотальний контроль (Лисенко, 2022, с. 90–91).

Цивілізаційний характер російсько-української війни відзначався дослідниками з перших років розгортання цього конфлікту. Найбільш акцентовано ця думка була висловлена у праці Л. Залізняка. На його думку, для українців, що захищають від російської агресії свою батьківщину, – це вітчизняна війна, яка має виразні ознаки збройного зіткнення вищого порядку, що зветься війною цивілізацій. Під останньою мається на увазі військовий конфлікт вищого порядку, своєрідна «війна світів», жорстке зіткнення між суспільствами принципово різної ментальності, культурної орієнтації, історичної пам'яті, традиції (Залізняк, 2016, с. 27). Учений підкреслював історичні витоки Росії із Золотої орди, натомість наголошував, що, на відміну від Росії, Україна здавна була органічною складовою європейської цивілізації (Залізняк, 2016, с. 28).

Схожі думки висловлював й історик О. Ситник (Ситник, 2017). Я. Верменич у 2018 р. зауважила, що спровокована Російською Федерацією війна на Донбасі має всі ознаки цивілізаційного конфлікту (Верменич, 2018, с. 100–101). Згідно з Ю. Офіцинським, Україна стала східноєвропейським форпостом для зупинення російської агресії проти західної цивілізації (Офіцинський, 2018, с. 80, 84, 86, 233). Відзначимо, що метафора

«форпосту» потрапила навіть в офіційні міжнародні документи. Так, 15 червня 2017 р. Голова Верховної Ради А. Парубій та Спікер Палати представників Конгресу США П. Раян підписали меморандум про співробітництво між парламентами двох країн. У цьому документі Україна названа форпостом захисту західної цивілізації від російської агресії (Глави Парламентів, 2017).

У 2020 р. світ побачила монографія І. Руценка «Війна цивілізацій: анатомія українсько-російського конфлікту» (Руценко, 2022), концептуальні складові якої раніше автор оприлюднив у формі наукових статей. Дослідник послідовно відкидає трактування російсько-української війни як міждержавного і міжетнічного конфлікту, допускає ознаки колоніальної та імперіалістичної війни. Попри все, він наголошує на цивілізаційному вимірі сучасної російсько-української війни. І. Руценко підкреслив теоретико-ідеологічну складову проблеми: наратив цивілізації, який було розвинуто у політичній і соціологічній думці ще з кінця XIX ст., відіграв потужну мотиваційну роль для мобілізації імперських сил в Росії. Ідея власного цивілізаційного простору, який протистоїть Заходу, формувалася в Росії кілька століть поспіль. «Власну» цивілізацію прибічники цього підходу називають по-різному: «російська», «євразійська», «православна». На думку соціолога, найбільш інформативним таким, що відображає прафеномен цієї специфічної культури, є термін «московсько-ординська цивілізація», бо він вказує на політичний і духовний центр, а також фіксує генезис та походження основних ідей, принципів, архетипів цього соціально-культурного утворення (Руценко, 2018, с. 45–46). І. Руценко стверджує, що напад Росії на Україну є війною цінностей та зіткненням цивілізацій по лінії, де до того існують соціологічні передумови. Відтак, він називає російсько-українську війну міжцивілізаційною, де етнічні українці та етнічні руські (як і представники інших етнічних груп) на цивілізаційній межі ведуть справедливую війну за власну свободу та ідентичність з навалюю, яку уособлюють і етнічні руські, і етнічні українці, і представники десятків народів сходу, що поділяють цінності московсько-ординської цивілізації (Руценко, 2018, с. 48).

Серед сучасних істориків цивілізаційний характер російсько-української війни акцентували А. Киридон та С. Троян. На відміну від І. Руценка, вони одним із акторів міжцивілізаційного конфлікту вбачають не Європу, а локальну українську цивілізацію. З іншого боку, вони вказують на рух України в напрямку європейської цивілізації. Саме небажання України вписуватися в російську цивілізаційну парадигму розвитку, орієнтація на загальноєвропейські й євроатлантичні демократичні цінності стали визначальним мотивом сучасного «хрестового походу» Росії проти України у політичному, соціальному, культурному, інформаційно-ідеологічному і збройному ключі (Киридон & Троян, 2022b, с. 526).

Ще іншу цивілізаційну суб'єктність України декларує філолог і політолог О. Баган, який веде мову про середньоевропейську цивілізацію. Дослідник вдався до широкої історичної ретроспекції задля пояснення цивілізаційних відмінностей і ворожості між Україною і Росією. На його думку, з виникненням у XIV ст. Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), яке включало й українські землі, почала формуватися окрема середньоевропейська цивілізація, яку Московія трактувала як інший, ворожий собі світ. На думку політолога, увібравши впливи Заходу, Середня Європа через ВКЛ чинила певний цивілізаційний тиск на Східну Європу (Баган, 2022, с. 819).

Як зауважує О. Баган, глибинні причини нинішньої війни Росії проти України криються у тих геополітичних і цивілізаційних особливостях, які має український етнічний простір. Упродовж майже всього пізнього Середньовіччя і ранньомодерного часу Московія плекала свою державно-національну ідентичність як глобальну антитезу до цивілізації Заходу. Створення і розвиток ВКЛ стало потужним викликом для Московії в геополітичному контексті Східної Європи. Князівство витворило вельми цікаву, оригінальну культуру і громадянську самосвідомість. Його кардинальною особливістю була середньоевропейська цивілізаційна основа. Це докорінну змінило ментальність давніх українців і білорусів, які тоді переживали інтенсивні процеси націотворення. Тому в етноментальному

плані русини ВКЛ почали суттєво відрізнятися від мешканців Московії, хоча їх єднала спільна давніша історія (XI–XIII ст.), православна віра, подібні культурні традиції, писемність на основі кирилиці тощо (Баган, 2022, с. 829).

Середньою Європою О. Баган називає простір між Альпами і Чорним морем, Балтикою і Балканами. Україна через власну доволі велику територію є головною країною Середньої Європи. Вона розташована на самій межі Середньої і Східної Європи (Баган, 2022, с. 829). Здійснюючи таке цивілізаційне мапування, вчений сперся на концепцію Х. Дж. Макіндера про «Серцевинні землі» (Хартленд – Східну Європу). Згідно з нею, державні утворення, які виникали в Східній Європі, прагнули заволодіти теренами Середньої Європи, щоб отримати вирішальну перевагу у протистоянні з будь-яким супротивником.

На перший погляд нетрадиційною є думка історика О. Палія, який відкидає думку про російсько-український конфлікт як зіткнення цивілізацій, вважаючи таку інтерпретацію вигідною Росії. «Насправді це ніяке не зіткнення цивілізацій, – зазначає учений, – бо не є цивілізацією морально-етична система координат дикунів. Не є цивілізацією суспільство, яке ще не доросло не те, що до християнських заповідей «Не вбий. Не вкради», а навіть до базових людських інстинктів» (Палій, 2022). Однак надалі вчений активно послуговується цивілізаційною риторикою, підкреслюючи визнання європейцями України як частини своєї, європейської цивілізації. Статусу «цивілізації» позбавляє Росію й О. Удод, визнаючи, з одного боку наявність цивілізаційного конфлікту, з іншого – кваліфікуючи його як війну «між росіянами-варварами та цивілізованими українцями» (Удод, 2022, с. 1485).

Як бачимо, акцентуючи цивілізаційний (міжцивілізаційний) характер російсько-української війни, українські вчені чітко відмежовують Україну від російської / євразійської, московсько-ординської цивілізації (або ж узагалі відмовляються визнавати її цивілізацією), проте не визначають однозначну приналежність України до європейської / західної цивілізації, постулюючи давні концепції локальних цивілізацій або конструюючи нові теоретичні узагальнення про

середньоєвропейський цивілізаційний простір. Щоправда, і в першому, і в другому випадку українські науковці відзначають багатовіковий вплив західних цивілізаційних субстратів, зокрема світоглядних, ідеологічних, ціннісних, на український народ. З іншого боку, усвідомлюючи певну культурну (передовсім релігійну) і соціоментальну відмінність українства від Заходу, не наважуються однозначно зарахувати його до європейської цивілізації.

Наголосимо, що цивілізаційні характеристики кількасотрічного російсько-українського протистояння в різних сферах суспільного життя мають проблемну експланаційну основу, зрештою, як і саме поняття – цивілізація. Як наголосив В. Космина, спираючись на міркування іноземних учених, цивілізація – нова, практично не опрацьована категорія. Об'єкт дослідження важко зображуваний, не має «наочного тіла», розподіляється в сферах ідеального і реального, в свідомості, в предметному тілі культури. З різнорідних досліджень формується деяке уявлення про окремі культури (локальні цивілізації), взяті у їхній специфіці, та про народи – носії цих культур. Проте ці уявлення величезною мірою виявляються результатом інтуїції та здорового глузду. Ні про цілісну теорію, ні про завершений метод компаративістського дослідження говорити не доводиться. Науковий апарат цивілізаційного підходу не має стандартизованих процедур дослідження й верифікації. Є вглядання у матеріал та інсайтна побудова деяких схем і моделей, котрі обґрунтовуються автором. Відсутність опрацьованої методології веде до підвищення ролі особистісного фактора дослідника. Вільний, позбавлений необхідної строгості, характер побудов зближує цивілізаційні дослідження з художньою творчістю. У результаті розвиваються критерії науковості (Космина, 2011, с. 9–10). Сказане ілюструється цивілізаційним осмисленням історії, здійсненим А. Тойнбі. Використавши тисячі й тисячі фактів для обґрунтування існування тих чи тих цивілізацій, він так і не спромігся скласти їх остаточну класифікацію. Величезна кількість фактів не вкладалася у його схеми, а відтак спонукала вченого до зміни класифікації. Зрештою, чимало істориків небезпідставно

звинувачували А. Тойнбі в «неправомірній» підміні історичної науки філософією історії, наводячи численні приклади фактографічних помилок і «натяжок» (Космина, 2011, с. 43).

Власне, у зв'язку з методологічною проблемністю цивілізаційного підходу виникають логічні вади і в теоретичному окресленні певних історичних процесів, зокрема російсько-української війни. Прагнення істориків відмежувати у своїх наративах Україну від Росії цілком зрозуміле й загалом вдається легко за допомогою зіставлення великої кількості ментальних, культурних тропів українства і населення московсько-євразійського простору. А от пояснювальна сила належності України до європейської цивілізації не має таких міцних позицій з огляду на фіксацію такого ж роду відмінностей між Україною і Європою, що, зрештою, підштовхує вітчизняних дослідників до осмислення суб'єктності українства крізь призму локально-цивілізаційних параметрів. Техніки «прилучення» українськими істориками, соціологами та політологами України до європейської цивілізації упевнено здійснюються через різку й очевидну сепарацію від євразійської цивілізації і менш упевнено через підкреслення історичних впливів європеїства на українську культуру. Створюється враження, що цивілізаційні розмірковування українських вчених мають радше геополітичну основу.

Національно-визвольний характер російсько-української війни актуалізовано українськими науковцями у 2022 р. в умовах повномасштабної агресії Росії проти України. Так, А. Киридон та С. Троян наголосили на тому, що для нашої держави це – національно-визвольна війна ХХІ ст. проти путінізму-рашизму як новітньої форми нацизму. «Сучасна Національно-визвольна війна є продовженням і (віримо) завершенням Національно-визвольної революції-війни 1917–1921 рр. Війни, яка виросла з революційного горнила Великої війни 1914–1918 рр. і явила світу Україну. Тоді Україна на деякий час стримала російську експансію на території сусідніх держав, однак не встояла сама перед російською більшовицькою експансією, не захистила незалежність і на майже 70 років стала частиною радянського простору» (Киридон & Троян, 2022b, с. 527), – зауважують

історики. У цьому контексті згадаймо і появу у публічному історичному дискурсі поняття «Третє визвольні змагання», які є логічним продовження перших (1917–1921) і других (1938–1950-ті рр).

Проте не всі вчені погоджуються з таким трактуванням. Для прикладу, П. Гай-Нижник (2022), підкреслюючи цивілізаційний та екзистенційний характер війни, зазначає: вона, проте, не є національно-визвольною, позаяк Україна не була колонією, окупованою чи поневоленою Росією, а відтак і визволятися не було з чого. Натомість український народ повстав на справедливу вітчизняну війну за свою державність і за своє право на життя (Гай-Нижник, 2022, с. 464).

На нашу думку, П. Гай-Нижник має рацію, якщо дивитися на війну Росії проти України винятково з позицій військово-історичної науки. Справді, до 2014 р. Україна не була окупованою російськими військами, тож характеризувати війну як національно-визвольну було б недоречно. Однак підставами для використання «національно-визвольного» маркеру є визнання війни, по-перше, гібридним конфліктом, в умовах якої ведеться боротьба в усіх сферах суспільного життя, боротьба за звільнення від впливів «російського світу» в культурі, науці, освіті, церковно-релігійному житті – у свідомості української нації, в її ментальній картині світу, а по-друге, екзистенційним протиборством, причому екзистенційним власне для української нації. Саме врахування цих двох аспектів, на наше переконання, дало підстави А. Киридон та С. Трояну вести мову про національно-визвольний характер війни, який особливо упривавнився після початку повномасштабного вторгнення РФ проти України 24 лютого 2022 р. Екзистенційний характер війни відзначив і П. Гай-Нижник, красномовно назвавши її «війною за життя», однак екзистенційну сутність конфлікту він пов'язує з її цивілізаційним характером. Ми вважаємо, що національно-визвольний характер війни тісно пов'язаний з боротьбою українства за існування як національно-культурного та національно-політичного організму.

Власне *екзистенційний характер* війни став особливо очевидним для українських інтелектуалів після початку

повномасштабного вторгнення російських військ на територію України наприкінці лютого 2022 р. Масові вбивства цивільного населення у Бучі, Ірпені, Бородянці та інших окупованих містах і селах продемонстрували геноцидну спрямованість російської окупації в Україні. Тож українські вчені неодноразово підкреслюють цілі Кремля щодо знищення України як держави і українства / українського народу / української нації як носія відмінного від російського і «руського міра» світогляду, світосприйняття та колективної пам'яті. А. Киридон та С. Троян вважають, що для України і українців вже після 2014 р. стало зрозуміло, що задля історичної перспективи не залишається нічого іншого, як боротися за свої екзистенційні смисли, за своє буття, за право бути українцями і мати власну незалежну державу. Натомість В. Путін розглядає все українське з позицій великодержавного шовінізму як внутрішню для Росії екзистенційну загрозу (Киридон & Троян, 2022а, с. 182–183; Киридон & Троян, 2022b, с. 526–527). Такий підхід постулюється ідеологією рашизму, на що вказують В. Грицюк та О. Лисенко. На їхню думку, в ідеологію рашизму закладено «місію» знищення українства як явища, бо, за міркуваннями рашистів, Україна, українці, українська культура мають штучне походження і природу, що позбавляє їх «повноцінності» й загалом права на існування. При цьому українські вчені наводять твердження ідеологів рашизму О. Дугіна і Т. Сергейцева (Грицюк & Лисенко, 2023, с. 9).

Відомі історики В. Смолій та О. Ясь також зазначають, що сучасна війна є екзистенційною для України: «Це війна за нашу державну й національну Незалежність, оскільки вона має дати відповідь на гамлетівське питання: бути чи не бути? У цьому сенсі вона продукує очевидну аналогію з війною за незалежність США (American War of Independence) 1775–1783 рр., але, звичайно, суттєво різниться соціо- й етнокультурними макроконтекстами та передумовами, історичною добою і геополітичним простором» (Смолій & Ясь, 2022, с. 13–14). Проте зазначені вчені використовують цей маркер у контексті постулювання візій постколоніальних студій, які змушують враховувати імперіалістичний характер війни.

Імперіалістичний, а відтак і *неоколоніальний* характер війни часто відзначають політологи, які займаються геополітичними студіями. Так, М. Рябчук зазначає: ключовою складовою цієї війни є проблема російської імперської ідентичності, яка значною мірою визначає перебіг подій. Це був пусковий механізм, глибинна й по-своєму неминуха причина цього конфлікту. Якщо проаналізувати, як у XVIII ст. створювався історичний конструкт російської імперської ідентичності, можна побачити, що в ньому від початку не було місця для України – її треба було або поглинути й асимілювати, або знищити (Рябчук, 2022).

Імперську сутність Російської Федерації як першу й основу причину московського вторгнення виокремлює філолог та політолог П. Іванишин. На його думку, Московія / Росія як держава-імперія формувалася на засадах імперської ідеології державотворення. Національної свободотворчої ідеї, а отже, і початкової, національно-державної форми існування, Московія, на відміну від таких імперій, як Македонська, Римська чи Британська, не знала. Національну свідомість московитам, причому абсолютній більшості – і правлячим класам, і масам, народу, замінила свідомість імперська. В основі цієї людиноненависницької колективної свідомості і світогляду лежить ідея несвободи, поневолення. Причому поневолення свого й інших народів заради уявної великодержавної та духовної величі, задоволення шовіністичної, садистської зверхності над слабшими як рабами та економічного визиску владною верхівкою власного і завойованих народів (Іванишин, 2022, с. 918).

Україна, на думку Ю. Офіцинського, протистоїть московському імперіалізму, якому дали можливість відродитися, «перезавантажитися». Бойові дії в Україні розпочалися всенародним повстанням у Києві проти латентної окупації, що здійснювалася руками урядовців-колабораціоністів і скеровувалася з Кремля. Майдан став першою битвою у війні з російським імперіалізмом і місцевими посіпаками, причому переможною (Офіцинський, 2018, с. 82).

Як відзначають А. Киридон та С. Троян, імперська ідея в історичному вимірі завжди була й продовжує виступати

пропагандистським конструктом і обґрунтуванням експансіоністської російської політики з метою розширення власної сфери впливу і максимального послаблення позицій противника(ів). Звідси, російсько-українська війна вмотивовується, з точки зору офіційної Москви, необхідністю воювати на території України проти США і їхніх союзників по НАТО. Тим самим, російське державне керівництво пояснює примушування України до миру як необхідний крок для захисту власних регіональних і глобальних інтересів. Насправді йдеться про задоволення експансіоністських імперських амбіцій на регіональне і глобальне домінування (Киридон & Троян, 2022b, с. 526).

Найбільш виразно в сучасній українській історичній науці імперський, а отже, й колоніальний характер воєнної агресії Росії проти України осмислили В. Смолій та О. Ясь. Наголошуючи на «неоімперській експансії» РФ, дослідники стверджують: природа сучасної російсько-української війни захована у радянській і старій імперській минувшині, позаяк саме звідти походять неоімперські пріоритети путінської Росії, які визначають сутність її політичних, економічних, соціальних, культурних рішень, стратегій, дій і навіть саме виправдання нинішньої агресії. Відтак учені виділяють три підстави, які дають змогу маркувати сучасну російсько-українську війну як постколоніальну за своєю природою, а саме: 1) фактичне заперечення путінською Росією права України як держави на існування повністю відображає логіку дій і стратегій старих колоніальних імперій щодо колонізованих країн і народів; 2) сучасна Росія не визнає українську ідентичність і зорієнтована на її суцільне знищення, тотальну підміну малоросійськими, новоросійськими чи іншими гібридними конструктами; 3) сучасна війна проектувалася та ведеться путінським режимом як реваншистська й антиглобалістська. Тож головний смисл російсько-української війни В. Смолій та О. Ясь убачають у спробі Росії відновити стару, практично колоніальну залежність українців і водночас через гостру кризу чи навіть руйнацію сучасного світоустрою здійснити нову делімітацію світу, принаймні пострадянських обширів (Смолій & Ясь, 2022, с. 13).

Аналіз сучасної російсько-української війни з геополітичних позицій підштовхує учених до припущень про *світовий характер* конфлікту (Фельштинський & Станчев, 2015; Киридон & Троян, 2022с; Лисенко, 2022, с. 92). Однак на сьогодні існують цілком обґрунтовані заперечення таких інтерпретацій. Так, Ю. Шаповал вважає, що теза про «третю світову» має чітку мобілізаційну компоненту і розрахована винятково на російських споживачів. «Третя світова війна», про яку часто говорять російські медіа, в гібридній (нелінійній) формі, може тлумачитися як глобальне протистояння економік і цінностей колективного Заходу і Китаю, але не як конвенційна війна світового масштабу. Хоча російсько-українська війна має значні ризики виходу на новий (континентальний) рівень, але економічні та безпекові міркування роблять це нерентабельним для конкуруючих сторін (Шаповал, 2022, с. 215–216).

Підсумовуючи, погоджуємося з думкою О. Лисенка, який вказував на академічний і позаакадемічний спосіб номінації війн. Доволі часто війни зі значною ідеологічною складовою називають із використанням емоційно та політично забарвлених означень: «національна», «вітчизняна», «визвольна» та інших епічних термінів. Та, як правило, у світовому академічному дискурсі і юридичній практиці усталюються визначення, позбавлені подібних нашарувань. З огляду на це вчений пропонує в академічному дискурсі послуговуватися назвами «Війна Росії проти України», «Російсько-українська війна» (звісно з вказівкою хронологічних рамок, з яких певною є нижня межа – 2014 р., але невідомою залишається верхня) (Лисенко, 2022, с. 90). Водночас учений визнає необхідність подальшого аналізу характеру сучасного російсько-українського протиборства й сам схиляється до його означення як національно-визвольної війни, яка містить цивілізаційне спрямування.

Висновки. Отже, на сьогодні українські вчені опублікували сотні наукових досліджень різних аспектів російсько-української війни. У багатьох з них здійснено спроби (різного масштабу і результативності) охарактеризувати війну Росії проти України крізь призму воєнно-стратегічних, цивілізаційних, національно-екзистенційних підходів та постколоніальних студій. Найбільш

поширеною є характеристика конфлікту з воєнно-стратегічних позицій, відповідно до яких визнається гібридний характер війни. Цивілізаційний характер російсько-української війни також підкреслювався дослідниками з перших років розгортання цього конфлікту. Водночас помітними є відмінності у маркуванні протиборчих цивілізацій: до агресорів однозначно зараховують т. зв. «російську / євразійську цивілізацію», Україна ж у візіях істориків окреслюється або як складова Європи (євроантлантичного цивілізаційного простору), або як локальна українська цивілізація, або як частина середньоевропейської цивілізації. Безумовно, цивілізаційні характеристики багатовікового російсько-українського протистояння мають проблемну експланаційну основу, як, зрештою, і саме поняття «цивілізація». Національно-визвольний характер російсько-української війни актуалізовано українськими науковцями у 2022 р. в умовах повномасштабної агресії Росії проти України. Він тісно пов'язаний з характеристикою війни як екзистенційної загрози існуванню української нації (у цьому випадку дослідники наводять приклад геноцидних планів російської владної верхівки і геноцидних злочинів російських окупаційних військ) та України як держави. Твердження учених, зокрема істориків, про імперіалістичний, неоколоніальний (постколоніальний) та світовий характер війни відображають геополітичні погляди на «міжнародну шахівницю» й водночас акцентують на багатовіковій тяглоті російської імперської, колоніальної політики, її прагнення до глобального домінування.

Джерела та література

- Баган, О.Р.** (2022). Геополітично-цивілізаційні причини війни Росії в Україні 2014–2022 років: історичний ракурс. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 818–831.
- Бочарніков, В.П., Свешніков, С.В. & Тимошенко, Р.І.** (2019). Системні воєнно-політичні риси сучасного конфлікту на території України: монографія. Харків: ХНУПС.
- Верменич, Я.** (2018). Феномен пограниччя: Крим і Донбас в долі України. Київ: Інститут історії України, 369 с.

- Гай-Нижник, П.П.** (2022). Російсько-українська війна – війна за життя (2014–2022 pp.): періодизація. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 452–465.
- Глави Парламентів.** (2018). Глави Парламентів України та США підписали Меморандум про співпрацю у Вашингтоні. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/146028.html>
- Горбулін, В.П.** (ред.) (2017). Світова гібридна війна: український фронт: монографія. Київ: НІСД.
- Грицюк, В. & Лисенко, О.** (2023). Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*, 2 (569), 5–33.
- Залізняк, Л.** (2016). Історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни 2014–2016 pp. *Українознавство*, 3 (60), 26–39.
- Іванишин, П.В.** (2022). Причини війни з Московією й військово-політичні перспективи України. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 918–922.
- Киридон, А. & Троян, С.** (2022a). Чи можна Російсько-українську війну 2014–2022 pp. вважати екзистенційною війною? *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минулини. Діалоги з істориками*. У 2-х кн. Кн. 1 / відп. ред. В. Смолій ; упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: Інститут історії України, 182–183.
- Киридон, А.М. & Троян, С.С.** (2022b). Цивілізаційна війна 2014–2022 pp.: національно-визвольна війна України ХХІ століття (теоретичний дискурс). *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 523–534.
- Киридон, А., & Троян С.** (2022c). Чи можна Російсько-українську війну 2014–2022 pp. назвати відкладеною або відтермінованою великою війною в Європі, яка повинна остаточно завершити перехід до нової системи міжнародних відносин? *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минулини. Діалоги з істориками*. У 2-х кн. (Кн. 1). Київ: Інститут історії України, 188–189.

- Космина, В.Г.** (2011). Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу. Запоріжжя: Запорізький національний університет.
- Лазарович, М.** (2017). Російсько-українська війна (2014–2017 роки). Короткий нарис. Івано-Франківськ: Лілея-НВ.
- Левченко, Ю.І.** (2022). Російсько-українська війна. Ч. 1: Неоголошена війна (20 лютого 2014 – 24 лютого 2022): рекомендаційний показчик [Електронне видання]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Лисенко, О.Є.** (2022). Феноменологія війни Росії проти України як об'єкт гуманітарних досліджень (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 25 травня 2022 р.). *Вісник Національної академії наук України*, 7, 85–98.
- Магда, Є.В.** (2015). Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 320 с.
- Офіциньський, Ю.** (2018). Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013 – 2017 років). Ужгород: РІК-У, 312 с.
- Палій, О.** (2022). Геоічна боротьба України проти повномасштабної агресії Росії. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/08/31/Inform.materialy-HEROYICHNA.BOROTVA.UKR.31.08.2022.pdf>
- Рушенко, І.** (2020). Війна цивілізацій: анатомія українсько-російського конфлікту. Київ: Києво-Могилянська академія.
- Рушенко, І.П.** (2015). Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків: ФОП Павленко О.Г.
- Рушенко, І.П.** (2018). Російсько-українська війна: міжцивілізаційна складова конфлікту. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 12, 42–52.
- Рябчук, М.** (2022). «Україна відіграє історичну роль у пробудженні Заходу». URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/ukrayina-vidigraie-istorichnu-rol-u-probudzhenni-zakhodu-sergii-iekelchik-u-rozmovi-z-mikoloiu-riabchukom/>
- Ситник, О.М.** (2017). Історичні витоки російсько-української війни 2014–2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник [East European Historical Bulletin]*, 2, 71–81.
- Смолій, В. & Ясь, О.** (2022). Сучасна російсько-українська війна у світлі пост колоніалізму. *Вісник Національної академії наук України*, 6, 3–16.

- Удод, О. (2022). Як історична пропаганда в РФ формує образ українця як цивілізаційного ворога? *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками*. У 2-х кн. (Кн. 2). Київ: Інститут історії України, 1485–1487.
- Фельштинський, Ю. & Станчев, М. (2015). Третя світова. Битва за Україну. Київ: Наш Формат.
- Шаповал, Ю. (2022). Росія намагається легітимізувати в інформаційному просторі наратив про те, що зараз на території України іде Третя світова війна. Чи це насправду так? *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками*. У 2-х кн. (Кн. 1). Київ: Інститут історії України, 215–216.

References

- Bahan, O. R. (2022). Neopolitychno-tsyvilizatsiini prychny viiny Rosii v Ukraini 2014–2022 rokiv: istorychnyi rakurs [Geopolitical and civilizational causes of Russia's war in Ukraine 2014–2022: a historical perspective]. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 818 – 831 [in Ukrainian].
- Bocharnikov, V. P., Svieshnikov, S. V. & Tymoshenko, R. I. (2019). Systemni voienno-politychni rysy suchasnoho konfliktu na terytorii Ukrainy: monohrafiia [Systemic military and political features of the modern conflict on the territory of Ukraine: monograph]. Kharkiv: KhNUPS [in Ukrainian].
- Vermenych, Ya. (2018). Fenomen pohranychchia: Krym i Donbas v doli Ukrainy [The borderland phenomenon: Crimea and Donbas in the fate of Ukraine]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
- Hai-Nyzhnyk, P. P. (2022). Rosiisko-ukrainska viina – viina za zhyttia (2014–2022 rr.): periodyzatsiia [Russian-Ukrainian War – War for Life (2014–2022): periodization]. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 452–465 [in Ukrainian].
- Hlavy Parlamentiv. (2018). Hlavy Parlamentiv Ukrainy ta SSHA pidpysaly Memorandum pro spivpratsiu u Vashynhtoni [The Heads of the Parliaments of Ukraine and the USA signed the Memorandum on Cooperation in Washington]. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/146028.html> [in Ukrainian].

- Horbulin, V. P.** (red.) (2017). *Svitova hibrydna viina: ukraïnskyi front: monohrafiia* [World hybrid war: Ukrainian front: monograph]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
- Hrytsiuk, V. & Lysenko, O.** (2023). *Viina Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: voïennyi, mizhnarodno-pravovyi, heopolitychnyi ta ekonomichnyi vymiry* [The war of the Russian Federation against Ukraine: military, international legal, geopolitical and economic dimensions]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2 (569), 5–33 [in Ukrainian].
- Zalziñiak, L.** (2016). *Istorychni vytoky ta tsyvilizatsiini peredumovy rosiïsko-ukraïnskoi viiny 2014–2016 rr.* [Historical origins and civilizational prerequisites of the Russian-Ukrainian war of 2014–2016]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies*, 3 (60), 26–39 [in Ukrainian].
- Ivanushyn, P. V.** (2022). *Prychyny viiny z Moskovieiu y viiskovo-politychni perspektyvy Ukrainy* [The reasons for the war with Moscow and the military-political prospects of Ukraine]. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 918–922 [in Ukrainian].
- Kyrydon, A. & Troian, S.** (2022a). *Chy mozhna Rosiïsko-ukraïnsku viinu 2014–2022 rr. vvazhaty ekzystentsiinoiu viinoiu?* [Can the Russian-Ukrainian war of 2014–2022 be considered an existential war?]. *PERELOM: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny. Dialohy z istorykamy – BREAKING: Russia's war against Ukraine in the layers of time and spaces of the past. Dialogues with historians*. U 2-kh (Kn. 1). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 182–183 [in Ukrainian].
- Kyrydon, A. M. & Troian, S. S.** (2022b). *Tsyvilizatsiina viina 2014–2022 rr.: natsionalno-vyzvolna viina Ukrainy XXI stolittia (teoretychnyi dyskurs)* [Civilization war 2014–2022: Ukraine's national liberation war of the XXI st century (theoretical discourse)]. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 523–534. [in Ukrainian].
- Kyrydon, A., & Troian S.** (2022c). *Chy mozhna Rosiïsko-ukraïnsku viinu 2014–2022 rr. nazvaty vidkladenoiu abo vidterminovanoi velykoiu viinoiu v Yevropi, yaka povynna ostatochno zavershyty perekhid do novoi systemy mizhnarodnykh vidnosyn?* [Can the Russian-Ukrainian

- war of 2014–2022 be called a postponed or rescheduled major war in Europe, which should finally complete the transition to a new system of international relations?]. *PERELOM: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny. Dialogy z istorykamy – BREAKING: Russia's war against Ukraine in the layers of time and spaces of the past. Dialogues with historians*. U 2-kh (Kn. 1). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 188–189 [in Ukrainian].
- Kosmyna, V. H.** (2011). Problemy metodolohii tsyvilizatsiinoho ,analizu istorychnoho protsesu [Problems of the methodology of civilization, analysis of the historical process]. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
- Lazarovych, M.** (2017). Rosiisko-ukrainska viina (2014–2017 roky). Korotkyi narys [Russian-Ukrainian war (2014–2017). A short essay]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
- Levchenko, Yu. I.** (2022). Rosiisko-ukrainska viina. Ch. 1: Neholoshena viina (20 liutoho 2014 – 24 liutoho 2022): rekomendatsiinyi pokazhchik [Russian-Ukrainian war. Part 1: The Undeclared War (February 20, 2014 – February 24, 2022): Reference Index]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Lysenko, O. Ye.** (2022). Fenomenolohiia viiny Rosii proty Ukrainy yak ob'ekt humanitarnykh doslidzhen (za materialamy dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 25 travnia 2022 r.) [Phenomenology of Russia's war against Ukraine as an object of humanitarian research (based on the materials of the report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on May 25, 2022)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 7, 85–98 [in Ukrainian].
- Mahda, Ye. V.** (2015). Hibrydnaia viina: vyzhyty i peremohty [Hybrid war: survive and win]. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
- Ofitsynskyi, Yu.** (2018). Suchasna rosiisko-ukrainska viina (za materialamy hazety «The New York Times» 2013 – 2017 rokiv) [The modern Russian-Ukrainian war (according to the materials of the newspaper *The New York Times* from 2013 to 2017)]. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
- Palii, O.** (2022). Heoichna borotba Ukrainy proty povnomasshtabnoi ahresii Rosii [Ukraine's geologic struggle against Russia's full-scale aggression]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/08/31/Inform.materialy-HEROYICHNA.BOROTBA.UKR.31.08.2022.pdf> [in Ukrainian].

- Rushchenko, I.** (2020). *Viina tsyvilizatsii: anatomii ukrainsko-rosiiskoho konfliktu* [War of Civilizations: Anatomy of the Ukrainian-Russian Conflict]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].
- Rushchenko, I. P.** (2015). *Rosiisko-ukrainska hibrydna viina: pohliad sotsiolooha: monohrafiia* [The Russian-Ukrainian hybrid war: a sociologist's view: a monograph]. Kharkiv: FOP Pavlenko O. H. [in Ukrainian].
- Rushchenko, I. P.** (2018). *Rosiisko-ukrainska viina: mizhtsyvilizatsiina skladova konfliktu* [The Russian-Ukrainian war: an intercivilizational component of the conflict]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia sotsiologichna – Bulletin of Lviv University. Sociological series, 12*, 42–52. [in Ukrainian].
- Riabchuk, M.** (2022). «Ukraina vidihraie istorychnu rol u probudzhenni Zakhodu» [«Ukraine plays a historic role in the awakening of the West»]. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/ukrayina-vidigraie-istorichnu-rol-u-probudzhenni-zakhodu-sergii-iekelchik-u-rozmovi-z-mikoloiu-riabchukom/> [in Ukrainian].
- Sytnyk, O. M.** (2017). *Istorychni vytoky rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2017 rokiv* [Historical origins of the Russian-Ukrainian war of 2014–2017]. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin, 2*, 71–81 [in Ukrainian].
- Smolii, V. & Yas, O.** (2022). *Suchasna rosiisko-ukrainska viina u svitli post kolonializmu* [The modern Russian-Ukrainian war in the light of post-colonialism]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, 6*, 3–16 [in Ukrainian].
- Udod, O.** (2022). *Yak istorychna propahanda v RF formuie obraz ukraintsia yak tsyvilizatsiinoho voroha?* [How does historical propaganda in the Russian Federation shape the image of the Ukrainian as an enemy of civilization?]. *PERELOM: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny. Dialohy z istorykamy – BREAKING: Russia's war against Ukraine in the layers of time and spaces of the past. Dialogues with historians. U 2-kh (Kn. 2)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 1485–1487 [in Ukrainian].
- Felshtynskyi, Yu. & Stanchev, M.** (2015). *Tretia svitova. Bytva za Ukrainu* [Third World War. Battle for Ukraine]. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
- Shapoval, Yu.** (2022). *Rosiia namahaietsia lehitymizuvaty v informatsiinomu prostori naratyv pro te, shcho zaraz na terytorii Ukrainy ide Tretia svitova viina. Chy tse napravdu tak?* [Russia is trying to legitimize in the information space the narrative that the Third

World War is currently underway on the territory of Ukraine. Is it really so?]. *PERELOM: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny. Dialohy z istorykamy – BREAKING: Russia's war against Ukraine in the layers of time and spaces of the past. Dialogues with historians*. U 2-kh (Kn. 1). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 215–216 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 16.03.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 17.04.2023 р.*